

La ramaderia transhumant entre el Pirineu i el Pla de Lleida. Una aproximació diacrònica

Ignasi Ros Fontana

Ecomuseu de les valls d'Àneu

Introducció

L'estudi històric de la ramaderia i de la transhumància a les terres dites de Ponent, més concretament del Pla de Lleida, ha estat sovint oblidat. Només podem citar alguns articles breus i força sincrònics deguts, per exemple, a Prim Bertran, o altres petits recordatoris dins obres generals i diacròniques, com per exemple a la monumental *Història de Lleida* de Josep Lladonosa.

La manca d'estudis sobre ramaderia ha estat general i ha afectat a moltes altres terres i països de l'Europa meridional. Segurament, a causa de la importància que s'ha concedit a l'agricultura i simultàniament per la mateixa opacitat de l'activitat ramadera, suposadament molt més pobra pel que fa a fonts per al seu estudi. Pensem però que l'estudi de la ramaderia i la transhumància dins una dimensió històrica àmplia és fonamental per tal de conèixer realment les estructures econòmiques, les xarxes socials, l'ús de l'espai i, sobretot, el gran territori que s'articulava des de l'alt Pirineu fins als voltants de la ciutat de Lleida. L'organització d'aquest territori i, fins i tot, el paisatge de les nostres terres també el determinava i ens el pot mostrar en bona part la ramaderia.

Aquests objectius són en part assolibles gràcies a l'estudi de diverses sèries documentals conservades als grans arxius de la ciutat de Lleida, del Capítol de la Catedral i de la Paeria, que pràcticament no havien estat estudiades fins avui. Ens referim especialment a dues sèries diferenciades que es poden resseguir als arxius d'ambdues institucions: carnisseries i arrendaments. Per la primera es pot conèixer la ramaderia i el maneig de ramats concrets, ja que per subministrar carn a les diverses taules de carnisseries, a banda de gestionar escorxadors, les dues institucions tenien ramats i pastors propis. A través de la segona sèrie, d'arrendaments, s'hi troba entre d'altres els arrendaments d'herbes i aigües, o sigui pastures per a ramats transhumants.

Aquestes fonts reflecteixen un tipus ben concret de ramaderia, no hi podem trobar referències a la cria domèstica d'animals (porcs, aviram o conills), sinó referències a la cria i comerç de bestiar i productes derivats en funció d'un gran mercat, que generava diverses possibilitats de negoci a aquestes dues institucions. Per ramaderia hem d'entendre doncs la cria i el comerç d'animals de treball (fonamentalment bovins) i sobretot d'animals per al consum de carn (ovins) a les carnisseries civils o eclesiàstiques i altres productes derivats (llana, pells, etc.), que s'organitzaven al voltant de grans ramats transhumants. Aquestes fonts, en totes dues institucions, són especialment significatives a partir d'inicis del segle XVI, per anar una mica més enllà, a la recerca dels inicis d'aquesta indústria hem resseguit els llibres de Consells de la Paeria de Lleida, fonamentalment dels segles XIV i XV.

Aquestes sèries documentals, treballades des de l'any 1999, possiblement ens haurien semblat parcials, limitades i incomprensibles sense la experiència i els coneixements acumulats en l'estudi sobre el terreny, des de 1993, de les explotacions ramaderes transhumants del segle XX. Hem seguit doncs un procés regressiu fins al segle XV i XVI, que és fins on, de moment, podem arribar. La nostra exposició es fonamenta doncs en la interpretació d'aquestes sèries documentals, tant a través d'una aproximació quantitativa a sèries de dades extenses en el temps, que gairebé s'aproximarien a una petita *longue durée*, com a través de fets o explicacions qualitatives, que només de forma puntual apareixen dins la documentació.

El fet que el present ens permeti il·luminar el passat no ens ha de fer pensar en la ramaderia i la transhumància com una activitat immutable, eterna o "tradicional", autàrquica o aïllada. Així ens l'han mostrat sovint els estudis etnològics i folklòrics, però contràriament, en els darrers anys del segle XX hem pogut conèixer sobretot una activitat econòmica adaptativa i canviant gairebé any rera any o mes a mes, segons les circumstàncies o "agressions" que les poques explotacions actuals reben en el marc d'una societat fonamentalment urbana, agroindustrial i turística.¹ De la mateixa manera hem d'entendre la ramaderia transhumant de segles pretèrits, com una activitat que s'adapta i dona resposta amb immediatesa a circumstàncies canviants, modificant en pocs anys el maneig del bestiar, l'orientació de la producció, l'organització de les explotacions, la recerca de pastures, els mercats de sortida de la producció i de proveïment, etc. Per tant les dades referides a un any concret no són necessàriament vàlides, ja que es poden deure a canvis temporals, però les dades generals observades al llarg de diversos anys i, fins i tot, segles segur que ens poden ajudar a pensar l'organització de l'espai i la relació històrica entre el pla de Lleida i el Pirineu. A través de la seva relació amb altres territoris podríem establir, encara, territoris més complexes.

1. Sobre les estratègies canviants de les explotacions transhumants durant la segona meitat del segle XX vegeu el nostre treball Ros, 2002. També és interessant tenir en compte com divergeixen i varien any a any les estratègies dels ramaders transhumants andorrans, vegeu: Ros, 2005.

L'organització del territori pastoral al Pla de Lleida, segles XIV i XV

Ens hem referit anteriorment a la ramaderia ovina, principalment transhumant, com la principal activitat ramadera, amb diferència, que es practicava al Pla de Lleida. És l'activitat que històricament ha generat més negoci i per tant més volum d'informació, en conseqüència ocuparà la major part de la nostra anàlisi. De fet, la paraula bestiar és, a les nostres terres, sinònim d'ovelles, marrans i corders. Existia també una ramaderia, la bovina, que produïa animals de treball; és, sens dubte, menor en quant a nombre de bestiar i explotacions implicades, menor en els seus recorreguts pastorals (molt més reduïts i limitats) i per tant ha generat molta menys informació. Una i altra però, ens permeten entendre l'organització de l'espai pastoral del Pla de Lleida.

La informació sobre la ramaderia ovina és especialment abundant entre els segles XVI i XIX, però algunes dades anteriors ens permeten plantejar hipòtesis sobre l'origen de l'organització del territori de la plana de Lleida en referència a aquesta activitat ramadera. Els recorreguts pastorals de la ramaderia ovina venen determinats per uns circuits molt amplis, de centenars de quilòmetres, en els quals els ramats superen les limitacions climàtiques i de pastures a través de la transhumància, preferentment entre el Pirineu i la plana de Lleida. Aquesta activitat, exercida per ramaders muntanyencs, vers la terra plana a l'hivern, dita transhumància inversa, o per ramaders de la plana vers el Pirineu a l'estiu, dita directa, fou present a les nostres terres, si més no, ja al segle XII, i la seva importància econòmica i social resta prou documentada als segles XIII i XIV. Per exemple a través de privilegis i conflictes de la gent de Roda per no pagar guiatges quan baixaven fent transhumància pels volts de l'any 1300 (Arxiu Capitular de Lleida), o gràcies a alguns documents presents al Diplomatarí de Gardeny, o a través d'un procés prou conegut, de la inquisició de Pàmies, contra els pastors transhumants càtars de Montaillou (Arièja).

A diferència de la ramaderia bovina que més endavant veurem relegada a espais més o menys marginals, la ramaderia ovina, al Pla de Lleida, va ocupar un espai central dins el territori, l'economia i la cultura, gràcies al negoci generat al voltant de la carn, els escorxadors i les carnisseries, al voltant de la llana, els peraires i la indústria tèxtil, al voltant de les pells i els blanquers, i també gràcies a una relativa complementarietat amb l'agricultura. Aquesta centralitat creiem que s'incrementà encara més a partir de la crisi econòmica i social de mitjans del segle XIV. Amb posterioritat a aquesta crisi creiem que es pot observar una reorganització de l'espai al Pla de Lleida, amb una major oferta de pastures que afavorí una nova transhumància i ramaderia. Aquesta major oferta de pastures al pla es traduirà en, cada cop més i progressivament, un major predomini de la transhumància inversa sobre la directa, és a dir dels ramaders pirinencs sobre els del pla. Aquesta transhumància estarà més reglamentada, gaudirà de més avantatges, comptarà amb ramats més grans, sovint fruit de la conformació de grans com-

panyies entre diversos ramaders, que, potser, també estaran més interrelacionats amb la indústria drapera i mercats més amplis.

Així, a través de diversos conflictes als anys 1370, podem observar com a Lleida i altres pobles dels voltants, l'accés a les pastures estava, principalment, en funció del veïnatge. Els veïns legalment reconeguts tenien accés a les pastures, que devien ésser comunals i establertes o delimitades en alguns indrets o zones concretes del terme. Així podem observar com la Paeria, l'any 1372 acorda que es pot "revocar" del veïnat a alguns veïns que només tenen béns mobles però que "aenpren lo terme de la ciutat ab gran bestiar"²; un d'aquests acusats que "destrouxen lo terme" amb el bestiar era el rector d'Artesa, que fou efectivament "gitat del vehinat"³. El 1373 el capellà de Vilanova (de l'Horta o d'Alpicat), que era veí d'una d'aquestes dues localitats properes a Lleida i tenia molt bestiar, també fou exclòs del veïnat a través d'una reunió del "conseyll general del veïnat" de Vilanova, però aquest capellà feu veí de la ciutat de Lleida al seu germà i li feu donació del seu bestiar, la qual cosa se feu "per frau e destroex lo terme de la Ciutat"; en aquest cas s'acordà que aquest germà fos reconegut com veí però que pagués pel seu bestiar⁴. Un ús similar de les herbes dels termes també s'observava a la propera localitat de Castellldans, on força anys abans, vers 1310, hi estava instal·lat o refugiat en Joan Mauri, un dels pastors-ramaders de Montailou acusats de catarisme per la Inquisició de Pàmies. Aquest ramader fou convidat pels batlles de Castellldans a casar-se o bé a abandonar el poble i deixar d'aprofitar gratuïtament les seves pastures amb les seves ovelles. Davant la impossibilitat de trobar esposa hagué de marxar, però pel mateix mecanisme, tot seguit, aconseguí casar-se i gaudir de les pastures a Juncosa de les Garrigues⁵. Amb aquest tipus d'ús del terme, tot i els fraus observats, sembla evident que s'afavoria la residència, la ramaderia del pla, estant o de transhumància directa, ja que es facilitava la manutenció del bestiar del pla i al mateix temps es dificultava l'oferta de grans pastures al mercat de compra d'aquestes per part de ramaders forasters, pirinencs. Tot i que els pastors de Montailou ens demostren que era possible fer transhumància canviant cada any de pastures, o iniciar-la sense saber amb quines pastures comptaven, sens dubte és més racional conèixer les pastures d'hivern abans de començar la transhumància, tenir-les en exclusiva i, a poder ser, repetir-hi l'estada al llarg de diversos hiverns, per tal d'aconseguir un millor coneixement i aprofitament de les mateixes i una millor gestió del ramat.

En aquests mateixos anys propers al darrer quart de segle XIV, en que es manifesten alguns conflictes, fraus i abusos al voltant de la residència i l'ús de les pastures, també ja es poden començar a observar alguns canvis, amb un major

2. AML, sèrie Consells, reg. 402, p. 4 v, 21 de maig de 1372.

3. AML, sèrie Consells, reg. 402, p. 7 r, 1 de juny de 1372.

4. AML, sèrie Consells, reg. 402, p. 62 r, 29 de març de 1373.

5. Segons LE ROY LADURIE, 1981: 148.

interès pel control i una certa privatització de les pastures comunals. Per exemple, l'any 1373, els prohoms de Bell-lloc aproven una ordinació "sobre lo feyt del bestiar axí com de pujar aquell al port"⁶, de la qual no en coneixem el contingut, però que en tot cas devia servir per adequar els antics usos a les noves situacions i interessos i afavorir la transhumància (pujar al port); l'any 1380 la Pia Almoina de Lleida comprà els termes de Sucs i Raimat que, entre d'altres, gràcies a les seves herbes venudes a ramaders transhumants foren una font regular d'ingressos d'aquesta institució; l'any 1384, la ciutat de Lleida també promulgà una ordinació sobre que "negú no gosàs aemprar lo terme de la ciutat ab bestiar"⁷; i només 2 anys més tard, el 1386, trobem que la Paeria s'apropià de les herbes de Vilanova d'Alpicat, ja que malgrat concedir-ne l'aprofitament als seus veïns els hi marca uns límits territorials i de nombre màxim de bestiar, i els hi prohibeix l'arrendament o venda de les herbes sobrants⁸.

La mateixa apropiació de les herbes per part de Lleida i, pràcticament, en els mateixos anys, entre 1386 i 1395, es degué produir en els casos de les comunitats també veïnes dels Alamús i de Vilanova de l'Horta, ja que els seus jurats i prohoms, juntament amb els de Vilanova d'Alpicat, l'any 1402 suplicaven a la Paeria "que·ls fosen restituïdes e tornades les erbes axí com d'abans" ja que sense aquestes "les universitats e singulars dels dits lochs de VI o VII anys ençà siem venguts en gran depopulació e pobrea per raó dels erbatges que·ls són stats toltos e levats del dit temps ençà per tant com no poden tenir nodriment de bistiars per fretura de erbes los quals bistiars són lo millor membre dels dits lochs"⁹.

La situació potser no era tant dramàtica però, en qualsevol cas, els greuges a aquestes comunitats eren reals; més si tenim en compte que només un any més tard, el 1403, la Paeria autoritzava els jurats de Bell-lloc a arrendar l' "erbatge del dit loch a IIII anys per preu de VI M sous per quitar D sous que·l dit loch fa a diverses crehedós" ja que segons el consell general "lo dit arrendament concèrn lo ben publich del dit loch"¹⁰. Aquest mateix mecanisme, consistent en normativitzar i limitar la petita ramaderia local, que no produeix ingressos, per tal d'aconseguir els herbatges o pastures sobrants i, fins i tot, generar i apropiar-se de nous herbatges més enllà dels que antigament estaven delimitats com a pastures o comunals i, finalment, vendre aquestes pastures a grans ramaders transhumants (pirinencs o del pla) per tal d'afavorir el bé públic, o sigui, per fer front a l'endeutament municipal o comunal, és precisament el que estava posant en pràctica la Paeria en aquests darrers anys del segle XIV i primers del XV.

6. AML, sèrie Consells, reg. 402, p. 70 r, 29 d'abril de 1373.

7. AML, sèrie Consells, reg. 460, p 5 v, 12 de juny de 1373.

8. Segons podem extreure d'una confirmació posterior, de 1418, feta pel rei Alfons IV. AML, sèrie Pergamins, núm. 182.

9. AML, sèrie Consells, reg. 404, p. 5 v, 18 de maig de 1402.

10. AML, sèrie Consells, reg. 404, p. 91 r, 13 de març de 1403.

A finals dels anys 1420 i inicis de 1430 es completaren i clogueren els canvis, quan la Paeria s'aproprià i inclogué dins els contractes d'arrendament d'herbes també algunes herbes privades, de les torres, vinyes i guarets. Evidentment aquest important canvi no fou fet sense generar nous conflictes, aquest cop no amb comunitats o viles veïnes sinó amb els propietaris expropiats, ciutadans de Lleida, per tal d'afavorir a altres ciutadans arrendadors dels immensos herbatges resultants. Aquests conflictes generats entre 1429 i 1431, ens informen també dels anys en que es posà en funcionament aquest nou sistema d'arrendament d'herbes. El mes de gener de 1429, el conflicte sorgeix arran d'un problema d'interpretació (del que avui en diríem una coma) en un dels capítols del contracte d'arrendament de les herbes anomenades de Sol Ixent (terme que s'utilitzarà entre els segles XV i XIX, per referir-se principalment a les herbes de la banda esquerra del Segre, que eren de la ciutat, o sigui entre d'altres les de Vilanova de l'Horta), per tant aquests contractes i les seves clàusules feia poc temps que s'aplicaven. En aquesta mateixa línia, de mostrar l'origen ben recent de la conformació i arrendament d'aquest tipus de terme, trobem que el mateix nom de Sol Ixent sembla que tot just s'estava creant, ja que l'any 1430 els paers encara s'hi refereixen com l'"erbage de Segre anlà ves sol ixent"¹¹. El conflicte sorgeix quan "en Jachme Soler, arrendador del erbatge o sos pastós meten lurs bèstias en viyes e maylols contra tenor dels capitolls del dit erbatge e per aquesta rahó axí ells [els honorables pahers] com lo mustafaç de la ciutat haien diverses clams de les gents"¹². El problema s'originava en el segon punt on deia que l'arrendador no podia " metre lus bestiàs en viyes, maylolls, guareytes regats de dos o tres dies dient lo dit Jachme Soler que aqueles paraules regats de dos o tres dies se refiren axí a les dites viyes e maylolls com als dits guareytes e lo mustafaç [...] que solament les dites paraules regats de dos o tres dies se refiren e an sguart als dits guareytes e no a viyes ni maylolls"¹³. Davant aquestes diferències d'interpretació i seguint un altre dels punts del contracte s'anomenà una comissió de quatre prohoms, que dictaminaren a favor del mustassaf de la ciutat. Cal tenir present, però, que acabà essent força habitual que els ramats poguessin aprofitar la pampa i sobretot l'herba que es fa entre les vinyes, quan aquestes ja estaven veremades, i sempre que no hagués plogut el dia abans o s'haguessin regat recentment¹⁴.

El següent conflicte, que ens apareix un any més tard, entre gener i febrer de 1431, és encara més significatiu. En aquest any diversos propietaris de torres situades dins les pastures anomenades de Sol Ponent (que inclou les pastures de Vilanova d'Alpicat i altres vers ponent del terme de la ciutat de Lleida), com

11. AML, sèrie Consells, reg. 410, p. 4 v, 6 de juny de 1430.

12. AML, sèrie Consells, reg. 409, p. 23 r-23 v, 8 de gener de 1429.

13. AML, sèrie Consells, reg. 409, p. 25 v-26 r, 14 de gener de 1429.

14. Com per exemple es pot trobar per escrit en les clàusules dels contractes d'arrendament del terme de Vilanova de Remolins al llarg del segle XVI (ACL, sèrie *liber arrendamentorum*, núm. 15).

Jachme Navarra¹⁵, propietari de torres i vedats, en Ramon Mirayles¹⁶, propietari d'una torre a Montcada, i Johan de Fontova¹⁷, mercader i propietari d'una altra torre, denunciïn la venda dels herbatges de les seves torres i en demanen la restitució, esmena i possessió. Altres denunciants, propietaris de torres, presentaren “demanda o suplicació en la audiència del senyor rey”, però segons sembla preferien sortir d'aquesta via i buscar una solució pactada amb la Paeria¹⁸. Al seu torn l'arrendador, Arnau de Talavera, demanà que el Consell General respecti allò que li ha estat arrendat o venut, o sigui l'“aemprament de lurs torres”. El Consell General, oïda la suplicació d'en Talavera, determinà “que lo dit erbatge és un singular joyhel de aquesta ciutat e cosa molt profitosa a aquela é de vendre e arrendar aquel”¹⁹, ratificant la venda i el dret de l'arrendador de continuar peixent l'herbatge de les torres o alous, i possessions mencionades dins la seva suplicació i, a continuació, es disposa l'inici de la defensa jurídica de l'arrendament. Així es designen i es donen poders a quatre prohoms i paers, per tal que puguin contractar i pagar les persones necessàries per tal d'anar a la cort reial, tant de temps com duri l'afer i, també, “plen poder de fer tots tractes, pactes e concòrdies, constituir e pagar salaris axí de juges, comisaris com de totes altres persones trebaylants en los dits fets del erbatge e fitament de aquell”²⁰.

Fins i tot, davant les divisions o dissensions que l'assumpte degué provocar entre les classes dirigents lleidatanes, es blindà el poder de la comissió, ja que també s'acordà “que los pahés qui ara són iuren la dita ordenació e la facen iurar als pahés sdevenidós”²¹. Cal tenir en compte, per exemple, que en Ramon Mirayles, també era prohom i que segons Josep Lladonosa, vers 1440, fou paer²² i que les seves queixes, l'any 1431, arribaren al Consell a través de mícer Johan Serra que actuà de part d'un canceller²³. Tres anys més tard, el 1434, el conflicte i les dissensions encara continuaven, ja que trobem un altre acord del Consell General de la ciutat ordenant “que negun clavari qui serà clavari del Studi [Estudi General] per la ciutat no gos condoir ni condohesque negun doctor ni hom de sciència en legir ordinariament de leys ni de cànones en les Scoles del dit Studi sens que primerament no jur a Déu e als sants IIII evangelis que no advocarà contra la ciutat ni contra privilegis ni libertats de aquella tant quant toquen e tocaran lo fet de les defensions de les Borges e del erbatge e si en açò lo dit clavari

15. AML, sèrie Consells, reg 410, p. 47 r, 24 de gener de 1431.

16. AML, sèrie Consells, reg 410, p. 48 v, 26 de febrer de 1431, però on ja es cita la sessió anterior, de 24 de gener, del Consell General sobre el mateix tema.

17. AML, sèrie Consells, reg 410, p. 62 r, 4 de maig de 1431.

18. AML, sèrie Consells, reg 410, p. 58 v, 4 de maig de 1431.

19. AML, sèrie Consells, reg 410, p. 62 v-63 r, 12 de maig de 1431.

20. *Ibid.*

21. *Ibid.*

22. LLADONOSA, 1972: 674.

23. AML, sèrie Consells, reg. 410, p. 48 v. 26 de febrer de 1431.

qui ara és o per temps serà, serà neclligent o remís que ipso facto lo dit clavari perde lo salari”²⁴.

Malgrat que alguns dels implicats en el conflicte sembla que volien evitar els processos judicials i arribar a un pacte, per evitar els alts costos econòmics, fou finalment la corona qui dictà una sentència i decidí el fitament dels termes i herbes que es podien subhastar. Aquesta decisió degué acontentar a les dues parts implicades, propietaris de torres que degueren veure reconeguts alguns dels seus drets i la Paeria que també degué veure consolidat i reconegut el seu dret a arrendar alguns dels termes i que, al mateix temps, sembla que fou afavorida amb una ampliació del seu terme a costa de la comanda templera de Gardeny. Així trobem com en una queixa adreçada pel prior i comanador de Gardeny a la Paeria l’any 1438 es diu, entre d’altres coses, “que del terme de Malpartit lo comissari real qui novellament ha fitat los tèrrens de la ciutat se.n haurie pres gran tros he.u haurie aplicat al terme de la ciutat”²⁵.

Paral·lelament als conflictes a causa de les herbes de Sol Ixent i Sol Ponent, termes de gran extensió i d’ús ramader oví, en aquests anys 1430 també es posen de manifest conflictes al voltant de la possessió i els drets sobre les herbes en un altre espai ramader, més petit i marginal, i com veurem més endavant amb un ús preferent per part de bestiar boví: és tracta de mitjanes i sots al voltant del riu Segre. Així, l’any 1430, el batlle reial estableix que la mitjana (illa fluvial) que era davant les torres de Anthoni Cardona i de’n Guimerà passava a ser propietat de Fferrando de Bardaixi²⁶. La ciutat esgrimí els antics privilegis, mostrant al batlle que la mitjana pertanyia al pont i per tant a la ciutat, així com també un sot (zona inundable vora el riu) que era anomenat “dels carnicés”²⁷ i que se’n havien apropiat els fills d’un tal Jachme de Pont. Però aquesta mitjana que recuperà la Paeria, el 1438 encara era, també, reclamada per part de la casa de Gardeny ja que “certes miganes de Segre endret los molins appellats de Guardeny serien del dit Monestir o casa de Guardeny e no pas del pont major ni de la ciutat”²⁸.

Economia, ramaderia i indústria a Lleida (s. XV)

És força evident que la venda de les herbes, anomenades “joyhel de aquesta ciutat”, per part de la Paeria, obeïa especialment a raons econòmiques. Els contractes d’arrendament de les herbes devien reportar centenars o milers de lliures

24. AML, sèrie Consells, reg. 411, p. 25 v, 13 d’agost de 1434.

25. AML, sèrie Consells, reg. 414, p. 33r-34 r, 3 de gener de 1438. De fet de les cinc queixes adreçades pel comanador, quatre fan referència a conflictes per herbes.

26. Segons Josep Lladonosa, recaptador reial d’ascendència jueva i que jugà un paper destacat en la liquidació del comtat d’Urgell (LLADONOSA, 1972: 615).

27. AML, sèrie Consells, reg. 410, p. 39 v, 5 de novembre de 1430.

28. AML, sèrie Consells, reg. 414, p. 33 r-34 r, 3 de gener de 1438.

anuals; en Jachme Soler, prohóm de la ciutat, arran del conflicte de 1429 en la interpretació del contracte i com a represàlia al sentir-se perjudicat, deixà de pagar 117 lliures jaqueses, que eren només una part del contracte.²⁹ L'altre arrendador d'herbes, Arnau de Talavera, present en el conflicte de 1431 per les herbes de Sol Ponent, també devia gaudir d'una situació política i econòmica favorable, ja que l'any 1432 és clavari de la ciutat i a ell se li ordenà de realitzar la penyora de bens de Jachme Soler³⁰, i anys més tard, vers 1441, també fou paer de la ciutat³¹. En aquests anys també arrendà herbes de la ciutat i l'escorxador Esteve de Guimerà³², ciutadà de Lleida, que uns anys més tard, el 1443, també trobem subministrant moltons i pells a carnisers i blanquers de Barcelona segons Claude Carrère³³.

La ciutat de Lleida, gràcies a la ramaderia, era un mercat de referència en el comerç de carn i pells, i també era un important centre de transaccions llaneres, llana que sovint s'exportava vers els centres drapers de Catalunya i, via Tortosa, cap a Barcelona i Itàlia³⁴. En aquestes transaccions, per exemple, l'any 1455 hi podem trobar possiblement al mateix Jachme Soler i família³⁵, i també dos mercaders de Lleida Pere Montsó i Manuel de Vilaplana, que es comprometen a vendre 3.000 *roves* de llana de la Llitera, concretament de les localitats d'Os de Balaguer, Castelló de Farfanyà, Algerri, Albesa, Alguaire, Montagut, Gimènells, Raimat, Sucs, Almacelles, Vallmanya i Soses³⁶. La presència d'aquestes localitats dins el contracte ens mostra que ja funcionava una important indústria ramadera transhumant al pla de Lleida, ja que aquestes localitats històricament s'han distingit, sobretot, com centres emissors i sobretot receptors de bestiar transhumant.

Paral·lelament al desenvolupament i incentiu de la ramaderia ovina a Lleida, amb la limitació de la ramaderia local i afavoriment del lloguer de pastures, en els mateixos anys, entre 1366 i 1440, la Paeria també intentà incentivar i subvencionar la creació d'una indústria drapera a través, per exemple, de la captació de

29. L'any 1432 una comissió de la Paeria anà a casa seva i davant la seva negativa a pagar agafaren com a penyora diversos llibres: "Primo un libre de dret cubert ab aluda vert ab IIII guafets scrit Johan Andreu en paper. / Item un altre (libre de dret) ab cuberta blava ab IIII guafets appellat espita scrit en paper sistemat de perguamí. / Item un [sise] ab cubertes verts ab IIII guafets. / Item un altre libre appellat espita escrita en paper sistemat de perguamí segons la desús. / Item altre libre appellat novella ab aluda vert [sense] guafets". AML, sèrie Prohomenies, reg 365, p. 28 v, 29 de febrer de 1432.

30. AML, sèrie Prohomenies, reg 365, p. 28 r, 29 de febrer de 1432.

31. Segons LLADONOSA, 1972: 634.

32. AML, sèrie Consells, reg 410, p. 7 v i 8 r, 16 de juny de 1430.

33. Referència que trobem dins CARRÈRE, 1977: 451. Esteve de Guimerà és anomenat mercader, i a través d'un contracte es comprometia a vendre a un blanquer de Barcelona les pells dels moltons que portaria als carnisers de Barcelona, entre Sant Joan de 1443 i Sant Joan de 1444.

34. Vegeu CARRÈRE, 1977: 443-448.

35. CARRÈRE, 1977: 446. Carrère cita en una transacció, amb data de 5 d'abril de 1455, tres germans Soler, Jacme, mercader i ciutadà de Barcelona, Miquel i Joan, botiguer i ciutadà de Lleida respectivament.

36. CARRÈRE, 1977: 447.

tintorers, o la recerca d'indrets adients per fer molins bataners, i solucionar els problemes d'aigua a la sèquia de Segrià per satisfer als peraires, ja en bon nombre presents a la ciutat.

Per exemple el mes de setembre de 1366 a través del llibre de Consells de la Paeria es constata que hi deu haver un bon nombre de peraires a la ciutat, i també un peraire amb tint, al qual li derrocaren el tint quan es reforçaren a correuita les muralles de la ciutat de Lleida, a causa de la guerra dels dos Peres i el pas d'una host mercenària estrangera. La conclusió dels paers és buscar i subvencionar la recerca d'un nou alberg per al tint, ja que “per tal lo car offici dels perayres estès bé en la ciutat el tint sie de gran necessitat en la ciutat”³⁷. Només dos mesos després el Consell de la Paeria rep una nova petició en nom del col·lectiu de peraires de la ciutat demanant ajuda per tal de que un altre tintorer s'instal·li a la ciutat³⁸.

És però, especialment, vers els anys 1428-1430, coincidint amb la reorganització, canvis finals i conflictes a les pastures de Lleida, quan trobem diversos intents d'afavorir de nou una indústria que complementi la riquesa ramadera i ajudi a crear una major riquesa a la ciutat. L'any 1428 són tintorers, peraires i teixidors de Camprodon els que “vendrien ací per parar tint hi star en la ciutat e fer-se veïns” ja que “açò par que fos cosa fort profitosa a la ciutat”³⁹. El 1429 els peraires i tintorers que s'ofereixen a venir són de Ripoll⁴⁰, i finalment aquest any la Paeria donà un crèdit de 300 lliures i una casa i el seu hort per a la construcció d'una casa de tint, a dos mercaders de Barcelona, Jachme Steve i Bernat Montaner⁴¹. Almenys l'any 1431 el tint de la ciutat ja fou atorgat a “certs tintorés ab certs capítols e per aquels reven sis mília sous de la ciutat”⁴², però malgrat la continua presència de les subvencions l'any 1435 el tintorer se n'anà a Barcelona i la ciutat n'havia de buscar un altre⁴³. L'any 1438 s'establiran negociacions amb un nou tintorer, possiblement d'origen gascó, Domingo Vimpolo o Muxolo⁴⁴, que si més no fins 1440 feu funcionar el tint de la ciutat⁴⁵. Malgrat tots aquests intents, gairebé sempre subvencionats des de la Paeria, la indústria del tint no es conso-

37. AML, sèrie Consells, reg. 400, p. 29r, 7 de setembre de 1366.

38. “supplicació donada per los perayres en que demanen que placie al Conseyll que vuyllen fer gràcia a mestre Bernat Fabra, tintorer, affer l casa de tint e altres gràcies per manera que ell haie ocasió de aturar en la ciutat”. Els consellers acordaren buscar-li un lloc, donar-li 10 anys francs de tota exacció, i encara construir molins bataners als molins de Cervià (situats enfront de la ciutat, a l'esquerra del Segre, a l'actual polígon industrial El Segre). AML, sèrie Consells, reg. 400, p. 41v, 27 de novembre de 1366.

39. AML, sèrie Consells, reg. 409, p. 9v i 14 r-14 v, 10 i 30 de juny de 1428.

40. AML, sèrie Consells, reg. 409, p. 24 r, 8 de gener de 1429.

41. AML, sèrie Consells, reg. 409, p. 40 r-41 v, 11 d'abril de 1429. També reg. 410, p. 54 r-54 v.

42. AML, sèrie Consells, reg. 410, p. 49 v-50 r, 26 de febrer de 1431.

43. AML, sèrie Consells, reg. 412, p. 26 r., 29 d'agost de 1435.

44. AML, sèrie Consells, reg. 414, p. 56 v-57 r i 64 r-64 v, 21 de febrer i 2 d'abril de 1438.

45. Com posa de manifest una possible queixa de la qualitat dels seus tints per part dels peraires de la ciutat, que obligarà a estudiar si complia adequadament el seu contracte amb la Paeria (AML, sèrie Consells, reg. 416, p. 16 r).

lidà. Més enllà de les explicacions que donà Lladonosa, sobre unes classes dirigents poc interessades en la indústria tèxtil⁴⁶, cal cercar altres factors, com els persistents problemes d'aigua a la sèquia, la limitació que suposava els problemes continus amb el tint i, sobretot, recordar que la llana era, possiblement, exportada vers altres centres productius, com per exemple passava també a Castella o, fins i tot, en molts casos els ramaders podien optar per tondre els seus ramats en altres llocs, per exemple a la muntanya.

La presència d'una potent indústria ramadera ovina no desembocava necessàriament en una indústria de transformació de la llana. No fou així al segle XV, ni al XVI, XVII o XVIII en que la ciutat de Lleida continuava essent una gran capital ramadera que articulava grans àrees de pastura de gran qualitat i altres negocis vinculats amb el bestiar. Si estudiem la comptabilitat generada per les carnisseries de Lleida, del Capítol de la Catedral i de la Paeria, durant els segles XVI i XVII, que podríem assimilar a una gestió ramadera de ramats d'oví, observem com diversos productes derivats del bestiar d'aquests ramats, com llana i pells, acabaven en mans de comerciants, peraires i blanquers de diversos centres industrials d'arreu de Catalunya. Com per exemple la llana del ramat propietat de la carnisseria del Capítol de la Catedral, que es vengué a comerciants i/o peraires de Manresa (l'any 1581), Vic (1582), Valls (1594), Esparraguera (1595), Barcelona (1598), Solsona (1600), Sabadell i Vic (1601), Centelles (1602), Vic i Solsona (1603), o Moià (1604). Cal remarcar que no tots els anys es realitzava la venda de llana, que es podia acumular diversos anys i ésser venuda en lots més grans. Altres anys qui recollia la llana eren peraires de Lleida i Balaguer, però que només la netejaven per transportar-la tot seguit vers altres destinacions. Una geografia similar trobem a l'hora de localitzar els compradors de la llana del ramat de les carnisseries de la ciutat de Lleida: Sabadell (1601), Solsona (1601), Moià (1611), Castellterçol (1615, 1617), Sallent (1615, 1621), Igualada (1626), Monistrol (1627), Torelló, Artés i Montblanc (1636), Esparraguera i Moià (1641), anys abans de la guerra dels Segadors, o Alcover, Vilanova i Reus just després de la guerra dels Segadors. Alguns cops dins els llibres de comptabilitat de la carnisseria de la ciutat o Paeria quedà constància de que els tractes de venda de llana es realitzaven el 26 d'abril, a la localitat de Verdú, amb motiu d'una fira ramadera. En aquest mateix context de mercat ampli, a inicis del segle XVII es constata que la llana del ramat de la Paeria era tosa per companyies itinerants de tonedors que també es contractaven a la fira de Verdú.⁴⁷ La minuciositat de la comptabilitat del ramat de les carnisseries de Lleida, especialment del ramat de la Paeria, molt més gran, donà però moltes altres dades que ens ajuden a entendre la indústria i el territori ramader especialment entre els segles XVI i XVII.

46. LLADONOSA, 1972: 657.

47. Concretament, el 8 de maig de 1627 pagaren 28 lliures, 7 sous i 11 diners a Joan Hostal y Joan Puyades, *tonedors biarnesos*, per la tosa de 2.760 moltos i 895 ovelles, a raó de 18 sous per cada 100 caps.

L'ús ramader del territori. La ramaderia bovina

No tenim notícies de grans vacades al Pla de Lleida, cadascú es devia cuidar de fer péixer els seus animals de treball als llocs estipulats. Malgrat tot la Paeria de Lleida al segle XVII era propietària d'una vacada, d'un gran valor estratègic, econòmic i comercial, ja que fornía animals que eren venuts per al treball agrícola, animals pel transport de mercaderies i, fins i tot, fornía els animals que s'utilitzaven en les festes de la ciutat en "corregudes de toros" i "toro alquitranat".

Just després de la Guerra dels Segadors la vaqueria de la ciutat de Lleida es composava d'uns 130 caps (toros, vaques, bous, jònecs i vedells) propietat de la Paeria i uns 20 a 30 caps més, propietat de particulars però que s'afegien a la ramada en règim de conlloc⁴⁸. Aquest bestiar restava tot l'any prop de Lleida realitzant una interessant rotació de pastures, sempre a la vora del riu Segre. Per exemple, de forma excepcional, podem conèixer que entre el 10 d'agost de 1665 i el 18 de febrer de 1666 la vacada restà a Torreserona (on la ciutat tenia un empriu), per després creuar el riu vers el sot de Grenyana, on el bestiar hi restà un mes (fins els 16 de març), tornant a creuar el riu vers el sot de Butsènit, per restar-hi una altra mesada (fins al 23 d'abril), i després repetir el procés tornant a Grenyana i restant-hi dos mesos (fins el 20 de juny) i d'aquí de nou a Butsènit, d'on finalment partí vers Torreserona en una data indeterminada, però possiblement de nou a l'agost⁴⁹. Podem conèixer aquest maneig de la vacada gràcies a les anotacions del majoral del bestiar de la ciutat, que apuntà minuciosament les dates en que contractà persones de reforç per tal de fer els desplaçaments de la vacada, ja que el riu es travessava a *vado* i, d'altra banda, en el desplaçament de Butsènit a Torreserona, l'únic en que no es travessava el Segre, calien almenys dues persones de reforç per "acompanyar i guiar la vaqueria no fes mal en les eretats quant la mudaren"⁵⁰. Resta evident que la vacada aprofitava preferentment i de forma gairebé exclusiva zones inundables vora el riu, no útils per l'agricultura; tant en aquest període concret en que tenim la informació qualitativa dels desplaçaments, com al llarg de tot el segle XVII, en què trobem referències a incidents al voltant del riu, com vaques que queden aïllades en illes o mitjanes del riu a causa d'una sobtada riuada, la mort accidental d'un minyó que feia de vaquer de la ciutat, ofegat al riu, o la mateixa presència del corral de les vaques a Grenyana. Aquest maneig també es podria fer extensiu al segle XVI, període del qual només disposem de dades sobre la compra de bestiar i no del seu maneig o pastura, ja que, significativament, podem observar que aquestes compres de vaques i toros, que permeten la creació i manteniment de la vacada, es realitzen preferentment a Tortosa i Amposta, on de ben segur hi havia una ramaderia bovina important i

48. AML, L-227.

49. AML, sèrie Carnisseries, reg. 224, p. 93 v.

50. AML, sèrie Carnisseries, reg. 224, p. 93 v.

adaptada a les condicions de pastoreig en zones de ribera, humides i inundables, a l'estil de la ramaderia que per exemple encara avui es practica a la Camarga nimenca. De fet ja al segle XIV, l'any 1384, els paers, a requeriment d'un carreter que tenia cinc parells de bous amb carros i no tenia lloc on fer-los pèixer, li assignaren els arenys "encara que sien plantats d'albes de xops o d'altres arbres que no sien fruyters e que no sie de planta novela"⁵¹. L'any 1430 els usos ramaders a la vora i mitjanes del riu continuaven, ja que podem veure com un sot és anomenat dels carnisers⁵².

La vacada ocupava doncs un territori marginal, on bàsicament no competia ni amb l'agricultura ni amb les ramades ovines transhumants, només amb el riu. L'adaptació del bestiar a aquest territori de sots i mitjanes vora el Segre, s'havia potenciat deliberadament a través de les compres de bestiar a la zona baixa de l'Ebre. La guarda i recorreguts d'aquest bestiar en aquest territori oferia força avantatges: els animals podien restar lliures bona part de l'any, sense passar per cap corral i amb poca despesa en guardians i en pastures, al mateix temps els animals grossos resistien perfectament a les inundacions, als insectes i també als depredadors, als llops. Com hem vist, quan es fan desplaçaments és quan la Paeria ha de contractar gent que ajudin al vaquer i el seu *minyó* o ajudant, i fins i tot han de contractar, durant dos dies, una persona per tal de "secar una vaca avie amagat lo vedell"⁵³.

L'ús ramader del territori. La ramaderia transhumant ovina

En el cas de la ramaderia ovina, hagués estat impossible la seva adaptació a aquests recorreguts per la ribera del Segre. La seva presència, però, s'hauria pogut limitar a altres territoris més o menys marginals o amb poca competència agrícola pel que fa a la seva explotació, com les serres de la Cerdera, Llarga, d'Artesa, el Sas i altres, i els tossals que envolten la ciutat. En canvi els ramats d'ovelles, almenys entre els segles XV i pràcticament el segle XX, acabaren ocupant o utilitzant temporalment, gairebé tot el terme de la ciutat i també dels pobles del pla de Lleida. Amb moltes terres de secà agrícola que es conreaven, però també moltes zones de rec, vinyes, guarets, els camps abans d'ésser sembrats, etc. Només restava prohibida l'entrada a alguna partida que es pogués reservar per a bestiar local i animals de treball, les hortes més intensives, algun canyar a causa de la seva importància per l'agricultura d'horta, o en els camps que es cultivaven a partir d'alguna data de febrer o març que ja s'especificava sovint dins les clàusules estereotipades dels contractes d'arrendament de les pastures.

51. AML, sèrie Consells, reg. 460, p. 24 v, 25v-26 r, 28 i 29 de novembre de 1384.

52. AML, sèrie Consells, reg. 410, p. 39 v, 5 de novembre de 1430.

53. AML, sèrie Carnisseries, reg. 219, p. 175 v.

És l'organització pastoral del territori del pla de Lleida, que funcionà al llarg de diversos segles i que hem vist anteriorment (punt 2) que ja es conformava definitivament cap a la dècada de 1430. En l'accés a aquestes pastures cap a 1380 es posaren alguns entrebancs i limitacions als ramaders particulars que tenien massa bestiar i que pel fet de ser residents ja volien gaudir de les pastures. Vers 1400 es posaren limitacions a comunitats senceres, com Vilanova de l'Horta, d'Alpicat i els Alamús, limitant les quantitats de bestiar que podien tenir els residents i l'espai de pastura que podien utilitzar. Finalment vers 1430, encara s'amplien les pastures. L'objectiu era obtenir pastures que es poguessin vendre per tal de fer front a l'endeutament.

Al terme de la ciutat de Lleida, com hem vist, en resultaren dos termes, Sol Ixent i Sol Ponent. Però pel mateix procediment moltes altres comunitats de la plana també passaren a vendre les seves herbes i aigües, a través de subhasta, al ramader que fes una millor oferta, com era el cas de Bell-lloc d'Urgell autoritzat ja l'any 1403. En altres casos els senyors dels termes, ja fossin noblesa o església, eren els qui ofertaven les herbes i aigües als ramaders. Per exemple, com ja hem dit, la Pia Almoina havia adquirit ja a 1380 Sucs i Raimat. El capítol de la catedral al seu torn, al segle XVI, acabà administrant aquests termes de la Pia Almoina, altres provinents d'ordres religiosos, com la Torre dels Frares de la Cartoixa (avui Torre Ribera, t. de Lleida), i altres de propis com Tabac (Montoliu de Lleida), el minúscul terme de la Cerdera d'Alfés, Alcanó, Almenarilla (al costat dels Alamús), altres adquirits a través del llegat Argentona com Vinatesa (Lleida, que comprenia sovint també les herbes dels termes contigus de: la Miquela, la Cogullada, Astor, Sedaó) i Montagut, Vallfogona de Balaguer adquirit a un endeutat Joan Cortit (copropietaris amb la ciutat de Balaguer, que comprenia també els termes anomenats Timonal, la Saida, les Penelles i lo Vedat), Els Arcs i Gaten (i també sovint Safareig i la quadra de Sant Pol) (els Arcs), Vilanova de Remolins, i Grealó i Olomins (Lleida, incorporat a l'inici del segle XVII). Entre finals del segle XIV i l'inici del segle XVI el pla de Lleida s'havia convertit ja en una gran fàbrica i mercat de corders, moltons, carn, llana i pell.

A partir del segle XVI, quan el Capítol anà adquirint i administrant cada cop més termes es poden resseguir fàcilment els contractes d'arrendament de les "herbes i les aigües tant d'estiu com d'hivern" d'aquests termes. Dins els *Liber Arrendamentorum* (ACL), es transcrivien els contractes notariais de lloguer de les pastures.

En la nostra recerca aquests *Llibres d'arrendaments* són essencials, ja que els contractes d'arrendament de pastures, malgrat ésser repetitius, ens donen algunes dades bàsiques. D'una banda repeteixen incansablement les clàusules de la subhasta i/o l'arrendament, amb drets i deures de les dues parts. Però de forma més interessant s'hi recullen el nom i l'origen geogràfic del beneficiari, el preu, la durada i altres persones que garanteixen amb els seus béns el cobrament del contracte. Aquestes dades esdevenen especialment interessants i representatives

en funció de dos factors: un de territorial i un altre de temporal. Així, d'una banda, els contractes recollits en els llibres, afecten a diversos tipus de termes, amb mides, característiques i situació geogràfica diversa dins els pla de Lleida (a la dreta i a l'esquerra del Segre, més lluny i més a prop de la ciutat, de secà o de secà i regadiu, amb capacitat per a ramats de milers de caps, o amb capacitat per a només unes desenes de caps de bestiar oví, per tant complementaris d'altres termes més grans), però en extensió representen també una bona part del pla de Lleida. En segon lloc els *Llibres d'arrendaments* recullen de forma gairebé ininterrompuda els contractes d'arrendament al llarg de més de dos segles, de 1533 a 1751. Per tant no hi ha gaire marge per a errors o capricis a causa d'un any dolent o de la sequera, la proximitat d'un front de guerra, o les seqüeles d'una postguerra. Quan aquests fets afecten als arrendaments i a la ramaderia transhumant es detecten dins la documentació.

A través d'altres fonts, com alguns Llibres de corders (delme de corders, ACL), també queda constància de que tot el pla de Lleida i Llitera era ple de bestiar transhumant durant l'hivern i la primavera: Alcarràs, Vallmanya, Almacelles, Almenar, Ratera, Bell-lloc d'Urgell, etc. També en la documentació generada per les carnisseries de la ciutat de Lleida i del Capítol de la Catedral, ja citades anteriorment, hi trobem aquesta transhumància. Excepcionalment es pot resseguir el que significava la transhumància i els termes pastura del pla des del punt vista invers, a través d'alguns llibres de comptabilitat de ramaders pirinencs, especialment entre els segles XVII i XIX, i els llibres de comptabilitat dels ramats de les carnisseries de la Paeria i el Capítol de la Catedral. És, sens dubte, una font quantitativa i a cops qualitativa, com qualitatiu són alguns conflictes que afecten als ramaders i que a cops queden recollits dins una altra font, els Llibres de crims de la Paeria de Lleida.

Els termes, els arrendaments d'herbes i aigües

Els noms d'aquests termes de pastures del pla de Lleida, administrats pel Capítol, les formes d'arrendament, les clàusules dels contractes, i sobretot la presència de bestiar transhumant ha perdurat gairebé fins als nostres dies.⁵⁴ Ens interessa però veure, a través dels contractes d'arrendament, i altres fonts, com

54. Per exemple a Montagut, malgrat el subterrani canvi de propietat dels anys 1960, ara propietat de la multinacional Vall Companys, encara albergà l'hivern de 2004-2005 un ramat transhumant de Castanesa (Alta Ribagorça aragonesa). Raimat, desamortitzat al segle XIX, propietat de la família Raventós, també ha acollit en els darrers anys almenys un ramat transhumant de Coll (vall de Boí, Alta Ribagorça). La Torre dels Frares acollia als anys 1990 un ramat de la vall d'Àger. Els corrals i la casa del capítol a Grealó acabaren adquirits per un ramader transhumant originari de Bono (vall de Barravès, Aragó) que en les darreres dècades s'ha sedentaritzat; a Alfés també hi ha un ramat transhumant una part de l'any. També trobem ramats sedentaritzats, però d'origen transhumant pirinenc, a Vinatesa, als Alamús, i gairebé a tots els pobles del pla de Lleida, de la Llitera, d'Urgell, etc.

aquests termes s'organitzaven a partir de les pletes (o corrals, anomenats *cabanades* al XVI, derivat de la cabana i que tant designava el lloc, corral i cabana, com el ramat i els pastors que s'hi localitzava, com els ramaders anomenats en algun cas *cabanés*)⁵⁵, així en un mateix terme hi podia haver diverses pletes i per tant més d'una ramada transhumant, però ja inicis del segle XVI es pot observar una tendència a fusionar pletes per encabir-hi ramades més grans; per exemple Raimat i Sucs, que passa de quatre pletes a una o dues però llogades a una mateixa companyia o ramaders associats, o Vinatesa que passa d'arrendar-se per meitats, a arrendar-se sencer i conjuntament amb termes mitjans i petits com la Cogullada, l'Astor, la Miquela, Sedaó i la quadra de Sant Esperit.

Aquestes pletes havien d'estar ben situades dins el terme, per tal de donar accés ràpid del bestiar a les pastures. Cada pleta té associades unes pastures, si hi ha dues pletes en un mateix terme, es reparteixen estratègicament per tal de que des de cadascuna es domini una meitat del terme i els ramats no s'entrecruïn. També hi ha un o més punts d'aigua (gairebé sempre basses que recollen aigües pluvials) per tal d'abeurar els ramats. Només al terme de Montagut hi havia una bassa que s'omplia de la sèquia de Pinyana.⁵⁶ En altres llocs dels termes de Sol Ponent i Sol Ixent, de la ciutat de Lleida, com a prop d'Alpicat, al pla de Montsó, o prop del camí de Barcelona, també s'omplien basses (generalment al mes de febrer) des de la xarxa de reg.

Si fem cas de les clàusules d'alguns contractes, la pleta també era el lloc on els ramats havien de dormir obligatòriament i dipositar els fems que passaven a ser propietat del capítol (que novament les arrendava a pagesos durant diversos anys, a cops amb anys d'antelació).⁵⁷ Els fems també es podien recollir a través

55. Encara més, els camins o carrerades utilitzats pels ramats transhumants en els seus desplaçaments dins la terra plana, o entre el Pirineu i el pla, també són anomenats *cabanera*, potser perquè era el lloc per on passaven les *cabanades* de bestiar. Sobre l'ús de *cabanada* i *cabaner* és interessant veure alguns processos recollits dins els llibres de crims de la ciutat de Lleida (AML, Arxiu de la Paeria) i que vàrem publicar parcialment dins Ros, 2005: 28-29.

56. Aquest fet permetia escapar de les sequeres. Fins i tot, en els contractes de les herbes i aigües de Montagut s'especifica que en cas de sequera persistent els ramaders estaven obligats a cedir pas o carrerada als ramaders que haguessin arrendat el terme de Raimat i Sucs, per tal de poder abeurar els seus ramats a la bassa.

57. Un exemple excel·lent d'aquesta estratègica distribució de la pleta, de les pastures, i de la bassa d'aigua, el podem trobar en un excel·lent croquis del terme de Remolins, possiblement del segle XVIII, provinent de l'Arxiu Capitular, reproduït dins *l'Atlas de les viles, ciutats i territoris de Lleida*, 2001: 386. El terme s'allargassa entre el riu Segre i les serres properes, i es troba dividit, més o menys, entre una part d'horta i dues parts de secà. La *cabaña* del bestiar (corral i cabana) és ben bé al centre, al secà, però molt propera a l'horta. La bassa d'aigües pluvials és en canvi vers el centre de la part de secà del terme. A la part d'horta, que els ramats també pasturaven, ja hi havia aigua provinent de la sèquia o del mateix riu Segre. La centralitat de la pleta no era només en funció de les necessitats del bestiar; per exemple, en el cas de Remolins (i altres termes) els contractes d'arrendament de les herbes i aigües sempre recullen la prohibició de fer pleta o passar la nit fora del lloc estipulat sense permís dels administradors. La pleta era també un punt on els ramats havien de dipositar obligatòriament els seus fems, molt apreciats, que quedaven en propietat del pro-

de *murriadors*, que es construïen per tal de que el bestiar que a l'estiu no transhumava trobés una bona ombra i deposés els seus fems en un lloc controlat.⁵⁸

Les pletes, habitualment, es localitzen al peu de tossals o elevacions del terreny, aprofitant les pendents del terreny. En alguns casos s'aprofitava la pendent per construir una part cobertada, però sobretot s'evitava problemes amb l'aigua de pluja, i altres avantatges per al bestiar.⁵⁹ En alguns casos, constaven ja al segle XVI d'un tancat de tàpia o pedra, una petita part del qual (la part més alta) estava cobertat per teulades que se sostenien amb arcades i voltes, o bé amb bigues, obertes a llevant, per tal d'aprofitar les primeres hores de sol. A banda, en un dels extrems hi havia la cabana pels pastors.

El manteniment del corrals i cabanes anava normalment a càrrec dels propietaris del terme, així com també la neteja i el manteniment de les basses i aigüeres (petits canals que anaven recollint l'aigua de pluja i la dirigien vers les basses).⁶⁰ A cops però s'especifica que són els ramaders els que han de refer corrals, cabanes, basses i aigüeres.

Els contractes d'arrendament de les herbes tenien com mínim, tret d'alguna excepció, una durada d'almenys un any. Molt sovint els contractes tenen una vigència de tres o quatre anys. Encara, alguns cops, la renovació del contracte es produïa fins i tot dos anys abans del venciment del contracte anterior. Normalment anaven del primer de maig al 30 d'abril o de Santes Creus de maig d'un any fins a la mateixa data de l'any següent. Per tant incloïen, com ja ha estat citat, les herbes tant d'hivern com d'estiu. Els ramaders, però, generalment només aprofitaven les d'hivern, a l'estiu els termes quedaven buits, deixant-hi potser entrar algun petit ramat local. A partir de finals d'agost però els ramaders o el capítol vetllaven per les seves herbes, enviant-hi algun pastor a vigilar que el terme fos respectat i

pietari del terme i que s'havien de distribuir per les terres de cultiu, per tant també havien de quedar ben situats. L'any 1825, Josep Castells de Sorpe, vall d'Àneu, llogarà aquest terme conjuntament amb el de Soses, llavors s'especificarà dins els contractes que calia que el ramat dormís al corral del terme on havia peixut aquell dia; i si dormia part del ramat fora del corral el ramader havia de comunicar-ho al batlle: "en cas que aplete porció de bestiar en los pletisos tindrà obligació al baixar de señalar dits pletisos en paratge como-do per a poder-se arroplegar los fems".

58. Per exemple, el 14 de juliol de 1626, l'administració de les carnisseries de la ciutat pagà 12 lliures i 4 sous "en diferents parts y a diferents persones que han treballat en fer y cobrir de rama i bova lo morriador se ha fet junt als quatre pilars" (terme de Sol Ixent).

59. Si fem cas de les observacions de pastors contemporanis, és preferible passar la nit en llocs amb pendent, on els ramats resten més quietes, com es pot observar per exemple quan fan els desplaçaments estacionals de la transhumància i dormen en llocs sense corrals. Les característiques d'aquests corrals tampoc són gaire diferents de les que ja recomanaven autors clàssics com Varró i Porci Cató.

60. Per exemple l'any 1589, en Joan Casabona, *ganader* del lloc de Pardines, vegueria de Ribes, fa constar dins el contracte d'arrendament de Vinatesa per tres anys (fins el 30 d'abril de 1592) que "lo reberent capítol face scombrar la bassa de la Curullada (sic)". En canvi en el contracte d'arrendament d'Almenarilla, (entre l'1.V.1590 i 30.IV.1593), Joan de Osso, *maioral* de Jaume Colom, *ganader* del lloc de Adas de la vegueria de Puigcerdà, es compromet a "fer y conservar dit arrendador a ses despeses los corrals"; clàusula que aquest mateix ramader repetiria entre 1593 i 1596.

per tal d'avisar de l'estat de les herbes abans de la baixada dels ramats, o ficant-hi algun vigilant en el cas del capítol. Com ja ha estat citat els ramaders podien pasturar o péixer lliurement dins el terme les serres o garrigues, els guarets, els camps abans d'ésser llaurats (rastolls),⁶¹ les vinyes,⁶² etc. Aquest fet de ben segur que en alguns casos podia generar conflictivitat entre ramaders i pagesos, especialment, per exemple, a Vinatesa i Tabac on sovint hi hagué plets entre el Capítol i comunitats locals, com la d'Alfés. Però en altres casos també hi havia col·laboració i imbricació econòmica entre pagesos i batlles i/o hostalers locals i els ramaders transhumants, per exemple a Raimat i Sucs.⁶³ Si fem cas de les dades de l'administració dels ramats de les carnisseries de la ciutat, al segle XVII, quan tingueren ramat de cria (d'ovelles) també era habitual comprar moltes cargues o feixos de rama d'oliver (vers el mes de febrer), car les donaven als corders. En aquestes dates també acostumaven a comprar algun camp d'ordi per al corders.

L'univers ramader no s'acabava però amb el terme a pasturar, el radi d'acció i la influència econòmica dels ramats anava més enllà del terme. A banda de pagar al capítol i als notaris per l'arrendament, també realitzaven diverses compres (les més habituals de pa, vi, blat, també de *blat segalós* i *ordi marsal* per fer pa per als gossos de ramat, d'oli de ginebre i de pega). També es pagaven sous, animals, hostals, delmes, etc. representant alguns cops, el cost de les pastures només el 50 % del cost total de la transhumància vers la plana.⁶⁴ Els ramaders fins i tot acabaven pagant extorsions a bandolers, a revoltats, a exclosos socials, i també als exèrcits que es movien per la zona.⁶⁵ Només les guerres i conflictes

61. El fet de llaurar no era potestat dels agricultors; per exemple l'any 1589, de nou Joan Casabona, *ganader* del lloc de Pardines, vegueria de Ribes, fa constar dins el contracte d'arrendament de Vinatesa per tres anys (fins el 30 d'abril de 1593) que "los terratinents no puguen laurar en dits termens per tot lo mes de febrer". L'any 1600 el senyor Arnau Visa, del lloc d'Isavare, de la vall *daneó*, bisbat d'Urgell, en l'arrendament del petit terme de Tabac (Montoliu de Lleida, per tres anys fins el 30.IV.1603), fa constar que "nos puga traure ningun tros de terranova ni se puga laurar ningunes culties o res sols fins a XV de mars".

62. Allí on hi havia vinya; per exemple Antoni Serret, *ganader* del lloc de Montellà, aconseguia en l'arrendament de Vilanova de Remolins signat el 30 de setembre de 1594 (i vigent a partir de l'1.V.1595 i fins el 30.IV.1598), que "pugue dit arrendador fer peixer la pampa de les vinyes de dit terme per un mes".

63. Així entre 1607 i 1611 arrenden aquest important terme els batlles de Raimat i Sucs, i "Bernat de la Plana fidalgo del loch de Liri en Aragó i Agustín Morancho labrador del lugar de Arazan", amb el pacte de "afitar los pastos" i que de "Sant Miquel a 30 de mars no es puge fer carretades ni carregues, que ningú gós trencar les aygueres de les bales sots pena de la ira del reverent Capítol y que la vila no puge pertorbar en los guarets y fer corral lo ganader allà a ont li aparexera del terme". Així doncs les viles i els ramaders es posaven d'acord per delimitar pastures, per tant podien excloure les terres que s'havien de sembrar aquell any, i el ramader fer corral on volgués, fet que potser es pot interpretar com bogar o abonar directament alguns camps fent jeure-hi el ramat a les nits.

64. Així es pot arribar a extreure de diverses comptabilitats de ramaders pirinencs d'Andorra i de l'Alta Ribagorça dels segles XVII, XVIII i XIX, però ens referim especialment a la comptabilitat d'uns ramaders pallaresos i ribagorçans de la primera meitat del segle XIX, vegeu Ros, 2001: 391-393.

65. En la mateixa comptabilitat del segle XIX citada en la nota anterior hi trobem referències a diners que es pagaven a lladres, a carlins o a militars a canvi de tranquil·litat. També en els segles XVI i XVII trobem ramaders que pagaven a canvi de tranquil·litat, vegeu Ros, 2001: 28-33.

socials interrompan i en algun cas sotragaran durant anys aquest mercat ramader. De fet una altra clàusula sempre present dins els contractes eximia de pagament de les pastures quan a causa de les guerres o pestes els ramaders no podien baixar o havien de marxar abans d'hora. S'aplicarà almenys durant la guerra civil catalana, durant la guerra dels Segadors i durant la Guerra de Successió. Això no vol dir que a l'inici d'aquests conflictes els ramats no hi fossin, només marxaven quan els exèrcits eren ben a prop de Lleida.⁶⁶

Els ramaders arrendadors de les herbes del pla de Lleida

Com hem comentat anteriorment en els contractes d'arrendament hi figurava a l'inici qui era l'arrendador o arrendadors, indicant el seu nom, sovint el seu lloc de residència i algun cop el seu ofici. Sovint també alguns noms més, vers el final, que eren garants del cobrament del contracte (*per fermança*). També podem saber la data en que es fa el contracte, i el preu total i anual d'aquest, i les dates en que s'havien de pagar els terminis anuals.

Una bona part dels noms recollits, en prop de 800 contractes al llarg de més de 200 anys, corresponen a ramaders, mercaders o nobles pirinencs, amb els seu lloc de residència, vall o unitat política i bisbat al que pertanyien. No tot és però tant fàcil, en un nombre elevat de contractes hi ha més dificultats per saber qui és i d'on és l'arrendador, i més encara qui és o qui són els beneficiaris reals del lloguer de les herbes i aigües. D'una banda hi ha imprecisions en els noms i les localitats d'origen dels ramaders. També, molts cops, darrera del nom d'un ramader o d'un majoral poden quedar ocults molts altres ramaders, socis del ramader principal. Només un, a cops dos ramaders signaven el contracte, però podien ésser molts més socis. Així molt sovint aquestes ramades grans eren el fruit de la col·laboració entre diversos ramaders pirinencs, que formaven el que anomenaven una *companyia*, on ajuntaven els seus ramats i pastors per tal de reduir despeses, optimitzar els recursos i poder optar a l'arrendament dels millors i més grans termes. Al segle XVII i XVIII, en els contractes d'arrendament, serà habitual afegir, darrera del nom del ramader arrendador, la formula *y sos companys ganaders de dit terme*. Aquestes companyies, administrades per un dels ramaders o per un majordom o encarregat, tenien molta cura d'anotar totes les despeses i tot allò que cada ramader gastava o donava a favor de la companyia al llarg de l'hivernada, i dels viatges de baixada i pujada dels ramats, per tal de després sumar totes les despeses i dividir-les pel nombre de caps de bestiar i pagar cadascú segons els

66. Les guerres no només feien marxar els ramats, pastors i ramaders, a cops sotragaven durant anys els preus i les dinàmiques habituals de les pastures. Per exemple, durant la guerra dels Segadors, i fins a pràcticament els anys 1660 continuen essent perceptibles les conseqüències de la guerra. Els preus no es recuperen, no tenim notícia d'arrendaments entre 1644 i 1652 i entre 1660 i 1665.

seus caps.⁶⁷ Un cop arribats a la muntanya, a l'estiu, les companyies passaven comptes i es desfeien fins a la tardor, quan s'iniciava de nou el descens vers la plana.

Un altre factor que complica la interpretació dels contractes és l'aparició habitual com arrendadors de gent que no és ramadera. És tracta sovint de batlles de localitats de la plana; els batlles, ja fossin d'Alfés, de Montoliu, de Bellvís o dels Alamús, o altres, possiblement devien vetllar per tal de que els ramaders que llogaven el seu terme també aconseguissin el lloguer de termes veïns, propietat del Capítol. A banda d'un interès personal i comercial a través de negocis amb els ramaders del Pirineu, els batlles i les comunitats de la plana devien preferir escollir, si podien, quin ramader o ramaders posaven a dins del seu terme i els seus camps. Podien així controlar millor el maneig dels ramats transhumants; realitzar també una gestió més eficaç dels fems, fent bogar directament alguns camps; o també llogar el terme a ramaders pirinencs que també es comprometessin a endur-se vers el Pirineu els petits contingents de bestiar del pla. Només amb aquesta imbricació entre el pla i el Pirineu, es pot entendre que durant molts anys (a cops 40 i 50 anys seguits) uns mateixos ramaders, a cops passant possiblement de pares a fills, arrendin un mateix terme, sovint arrendant els termes del Capítol un i dos anys abans de que s'extingeixi el contracte anterior.

Aquestes dificultats i les complexitats que poden haver-hi darrera dels contractes, es poden observar resseguint ja el primer contracte recollit dins el llibre d'arrendaments, el 13 de febrer de 1533. S'arrendà el terme de Gaten i Safareig, per tres anys (fins el darrer d'abril de 1536) a Joan Schola de Mollerussa. Tres anys més tard, el 4 de gener de 1536, la renovació del contracte, és a nom de Joan Garreta sense constar el seu lloc de residència i Joan Schola de Bellvís. El 29 d'abril de 1538, qui s'adjudica el terme de Gaten i Safareig per tres anys (1539-1541) és en Pere Ribot, amb la *fermança* de Joan Schola de Bellvís. Entre 1541 i 1544 no sabem qui s'adjudicà el terme, però entre 1545 i 1548 se'l adjudica de nou Joan Martí, àlies Garreta, de la vall d'Andorra, i Pere Comes, prevere dels Castells (Alt Urgell). El 28 de febrer de 1548 és de nou Joan Martí, àlies Garreta, qui s'adjudica el terme, entre l'1 de maig de 1548 i el 30 d'abril de 1551. El 14 de febrer de 1550 Joan Martí, àlies Garreta, s'adjudicà de nou el terme. Entre 1551 i 1554, és repeteix l'arrendador. El 20 de febrer de 1554 és Marco Garreta, *ganader* de la vall d'Andorra, qui s'adjudica el terme, fins 1557. El 13 de gener de 1556 són Antoni Navés de Bellui (potser Bellpui, Alt Urgell) i Antoni Pal i Joan Pal (nebot de l'anterior), ganaders de la vall d'Andorra, els qui s'adjudiquen el terme entre 1557 i 1560. Finalment, entre 1560 i 1563 és Marc Garreta, *ganader* de la vall d'Andorra.

Amb aquest seguit contractes de Gaten i Safareig, que s'allarguen trenta anys, entre 1533 i 1563, es posen de manifest diversos problemes a l'hora d'interpretar les dades dels arrendaments. D'una banda la imprecisió amb els noms, com veiem quan

67. Ja hem citat el nostre treball sobre una companyia del segle XIX, però també es pot trobar documentació d'aquest tipus que s'ha conservat en algunes cases pirinenques, com a mínim, des del segle XVII.

es barregen el cognom i l'àlies de Joan Martí, àlies Garreta. Sovint els contractes els feien els majorals o pastors en nom del ramader propietari, que no hi era present en el moment de formalitzar-se, i aquests sabien millor l'àlies que no pas el cognom.⁶⁸

A cops qui firmava els contractes eren pagesos, hostalers o senyors de la plana, com en Joan Schola de Bellví, que apareix en solitari el 1533 quan molt possiblement ja treballa o col·laborava amb en Garreta, com veiem fins 1541. De'n Garreta només sabem que era de la vall d'Andorra, fet força habitual quan es tracta de ramaders andorrans, i que no passa tant sovint amb altres procedències. Finalment el fet que només aparegui un nom, un ramader, en molts contractes no s'adiu massa amb la realitat. Els arrendaments eren, la major part de vegades un afer d'una companyia amb diversos socis ramaders, així veiem com es van alternant amb els Garretes, Joan i Marc, coincidint-hi o no dins el contracte, els Pal també andorrans, en Pere Ribot (que uns anys més tard podem situar a Engordany, Andorra), i ramaders d'una zona concreta de l'Alt Urgell, Els Castells i Bellpui, d'un mateix quarter del vescomtat de Castellbó, per on els ramaders andorrans hi passaven si seguien la carrerada del Cantó, Taús i Boumort. Molt possiblement encara hi podia haver més ramaders implicats en aquesta possible companyia.

Aquests arrendaments són interromputs l'any 1563 per un ramader que creiem aliè a la companyia, Guillem Bigorra o de Bigorra, resident a Aransa, i majoral del magnífic senyor mossèn Miquel Cadell, segons sembla senyor de diversos pobles al Baridà (Vilanova, Arsèguel). Els Garreta, Pere Marc i Joan, apareixeran de nou en l'arrendament d'aquest terme el 17 de febrer de 1577 (1577-1580), amb la *fermança* de Mateu Schola, pagès de Bellví. Entre 1591 i 1600 encara arrendà Gaten i Safareig un Joan Martí, de la vall d'Andorra, d'Encamp, però amb les *fermances* dels batlles d'Alcoletge i del Arcs; finalment, doncs, tenim una dada sobre el possible lloc de residència o la parròquia dels Martí, àlies Garreta.

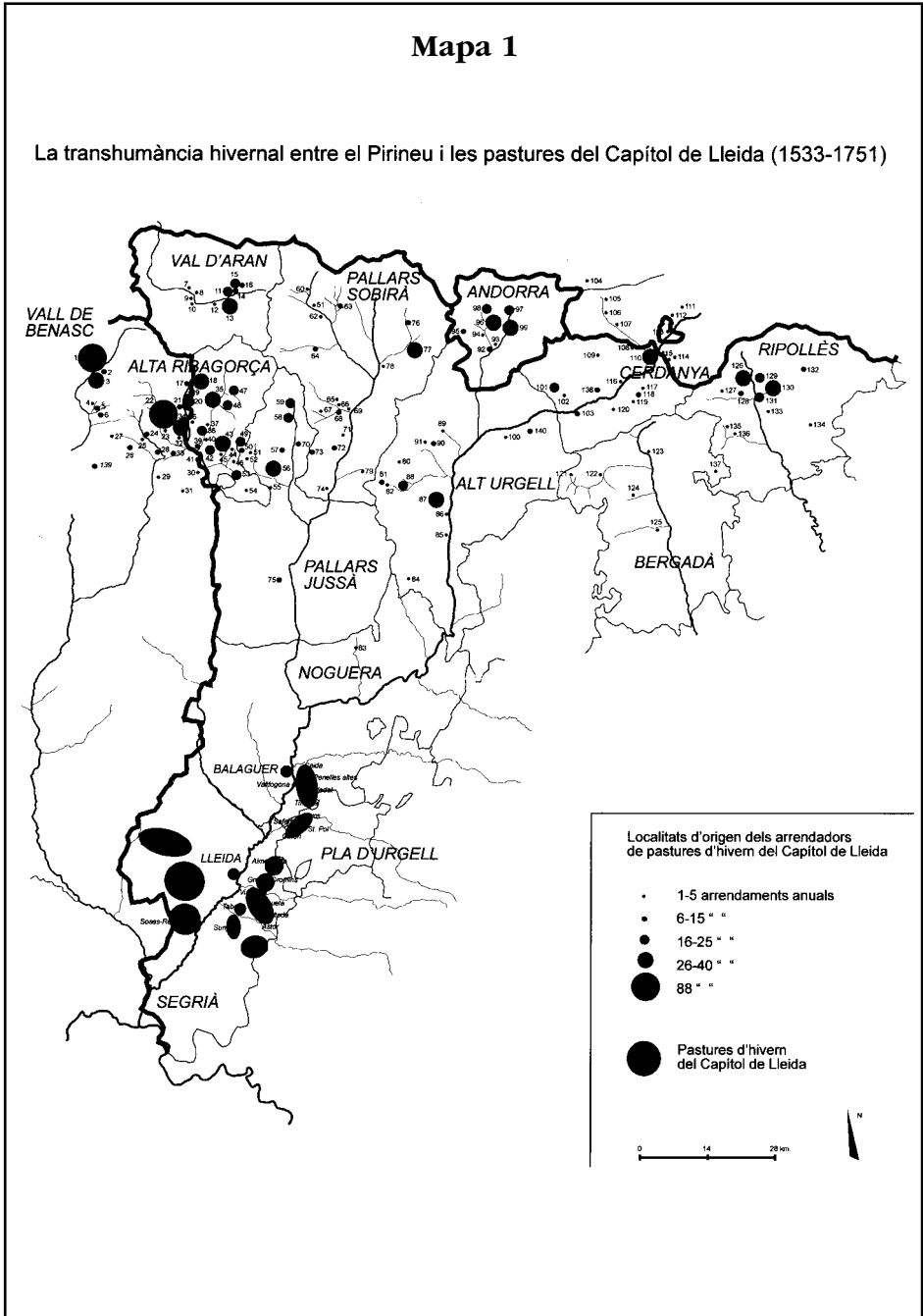
Després de descartar els arrendaments realitzats per batlles i altres personatges de la plana, i quedar-nos amb les dades referents només a ramaders pirinencs, dels qual podem identificar el seu lloc de residència, en resulta una àrea geogràfica que creiem força fiable i representativa de la influència i el que representava la regió transhumant del pla de Lleida. Malgrat tenir només les dades d'uns quants termes, creiem que són prou significatius i representatius, ja que aquestes dades fan referència a un període de més de 200 anys. Observant el mapa núm. 1, podem veure la situació aproximada dels termes d'hivernada que gestionava el Capítol de la Catedral de Lleida, i també les localitats d'origen dels arrendadors pirinencs. Els punts que designen les localitats d'origen han estat ponderats en funció del nombre d'aparicions de ramaders d'aquestes localitats dins els contractes.⁶⁹

68. En algún cas, quan els delmers delmen a Bell-lloc d'Urgell els ramats de Guillem Areny d'Ordino, ramader, fargaire i comerciant de tot tipus de productes, els anys 1663, 1664 i 1665, anoten que els corders són revenuts al ferrer d'Ordino, que es com s'hi devien referir els seus pastors i majoral.

69. Aquestes dades però són susceptibles d'experimentar variacions en el futur, en funció d'altres recerques complementàries que poguessin permetre identificar amb més exactitud els llocs de residència dels ramaders.

Mapa 1

La transhumància hivernal entre el Pirineu i les pastures del Capítol de Lleida (1533-1751)

Gràcies a la transhumància vers aquestes herbes conflueixen als voltants de Lleida, any rera any, ramats, pastors i, periòdicament, també els ramaders propietaris originaris de les valls compreses entre la vall de Benasc i la vall de Ribes, amb Aran i Andorra incloses. A l'hivern, al pla de Lleida, es formava una àmplia comunitat ramadera, que posava en interrelació efectiva a ramaders i ramats de zones molt allunyades entre sí.

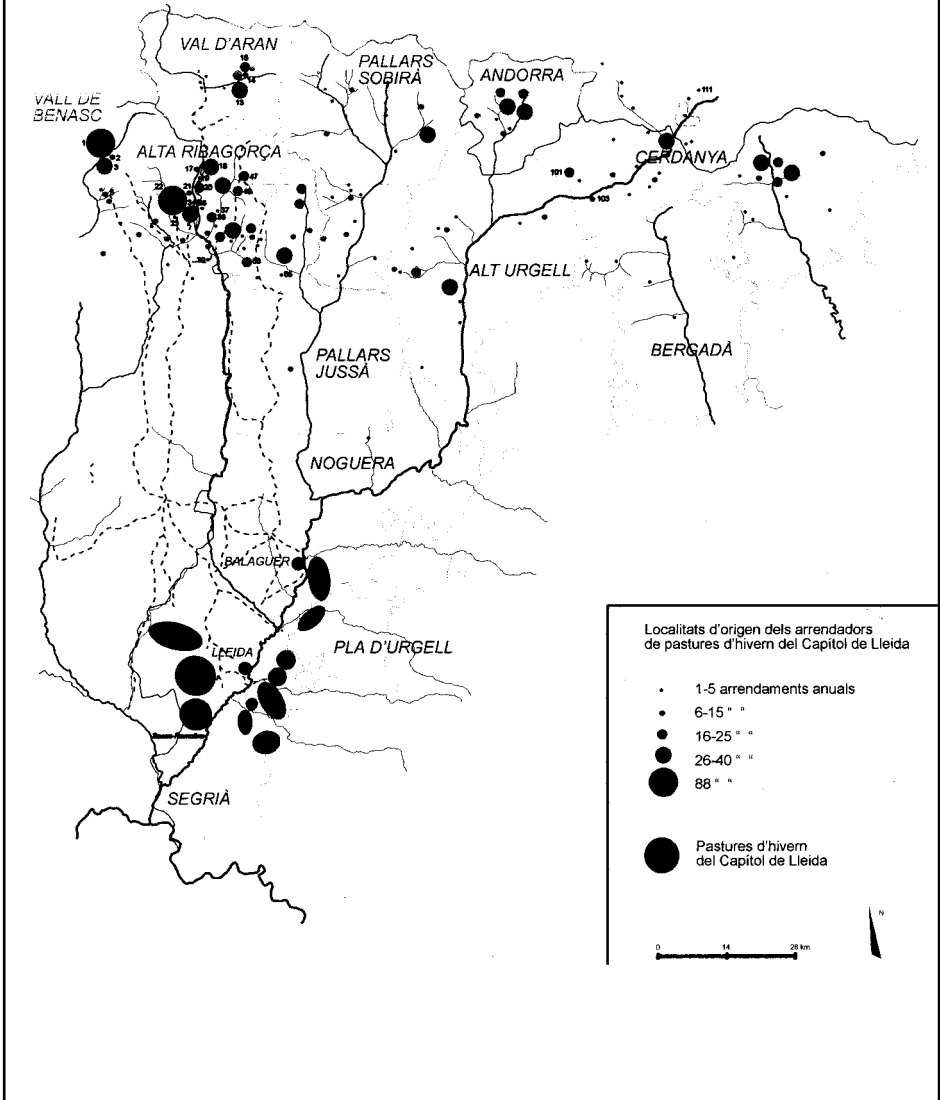
Si ens fixem en el nombre d'aparicions de les localitats, destaquen sobretot Benasc i Ancils (vall de Benasc) i Castanesa (Alta Ribagorça), i la gran representació general de localitats de la zona ribagorçana. Cal tenir present diversos factors a l'hora d'explicar aquesta presència. En primer lloc la seva major proximitat amb l'àrea de pastures, especialment amb les de la dreta del Segre (Sucs, Raimat, Montagut, Remolins etc.). També la seva pertinència al Bisbat de Lleida.⁷⁰ Per exemple, si observem el mapa núm. 2, veurem en color verd les localitats d'origen dels arrendadors de Soses i Remolins, curiosament és gairebé un monopoli ribagorçà al llarg de dos segles. En el cas d'Ancils, Benasc i Castanesa, un altre fet a tenir un xic en compte és la seva pertinença aragonesa, que fa que en molts moments estiguin en situació d'avantatge, més a prop dels vencedors de les guerres i més lluny de crisis o de noves fronteres (com la de la Cerdanya) que dificultaven la transhumància.

Malgrat aquestes circumstàncies són també molt significatives i continuades les presències de ramaders de la vall d'Aran (Arties), d'Andorra (Ordino, Encamp), de Puigcerdà i de la vall de Ribes (Querallbs, Pardines), tant en el segle XVI, com en el XVII i primera meitat del XVIII representades dins els mapes. A través del que hem pogut espigolar en altres segles anteriors i en la segona meitat del segle XVIII aquesta àrea d'influència i de negoci entre el Pirineu i el pla de Lleida també hi és vàlida i representativa. Només al segle XIX es començaran a produir canvis, com la pràctica desaparició de ramaders aranesos, segurament per un canvi d'orientació de la seva producció ramadera, cap a bestiar gros;

70. Tot i que no es molt habitual, també trobem, per exemple, entre 1673 i 1679, que els arrendaments dels termes de Raimat i Sucs i Vilanova de Remolins, a favor de Don Pere Pallàs, un potent ramader de Castanesa els fa els seu germà i procurador Joan Baptista Pallàs, canonge de la Catedral de Lleida. Els Pallàs tingueren de forma ininterrompuda l'arrendament de Raimat i Sucs entre 1666 i 1699, amb companyia d'altres ramaders de Castanesa. Entre 1699 i 1709 continuà en mans d'un altre ramader de Castanesa, Don Gabriel Sobirà, soci dels Pallàs. Només el març de l'any 1709 s'interromp aquesta presència amb l'arrendament tardà a un ramader de Tamarit, però amb circumstàncies molt especial, com eren "esser tant tard, haverse cremat lo any antecedent dits termes, y valerse poc les herbes per ocasió de les guerres" (Liber Arrend., núm 49, p. 83). Les anotacions dels contractes es rependran l'any 1714, i es de nou Don Gabriel de Sobirà qui lloga el terme de Raimat i Sucs, de forma ininterrompuda fins l'any 1754, en que s'acabà el Llibre (Liber Arrend., núm. 49). Pràcticament un segle o potser més de domini d'aquest terme per part dels ramaders de Castanesa, que venia precedit per un domini també de l'alta Ribagorça durant la primera meitat de segle XVII. Ens hem de remontar a 1614 per trobar una companyia de benasquesos on probablement també hi havia ribagorçans de les Pauls, Suils i altres localitats, i al segle XVI per trobar alguns ramaders de la plana, com Cervera Roig de Binèfar o els Mahull de Lleida arrendant aquest terme.

Mapa 2

La transhumància hivernal entre el Pirineu i les pastures del Capítol de Lleida (1533-1751)
Localitats d'origen dels arrendadors de Soses i Remolins.

creiem que també aniran desapareixent els ramaders ripollesos, que segurament s'inclinaran per transhumar vers zones de la costa i el prelitoral central de Catalunya. En canvi es matindrà la presència de ramaders benasquesos, ribagorçans, i andorrans, i, fins i tot, es produirà un fort increment de la presència de ramaders de la Cerdanya d'administració francesa, que segurament obtenien diversos avantatges econòmics (de canvi monetari, de possibilitats de negoci, de contraban de bestiar).⁷¹

El volum ramader

A través del delme⁷² ens podem fer una idea de la dimensió de les ramades i del seu pes econòmic. L'hivern de l'any 1637-1638, el Capítol de la Catedral de Lleida, delma a Alcarràs, a les dues pletes (*Coll estret* i *Coves*), els corders d'una mateixa companyia de ramaders benasquesos: es delmaren 1.363 corders, per tant la ramada tenia més de mil cinc-centes ovelles. A Montagut, en dues pletes (*de la Coma* i *del pla*), es delmaren 2.027 corders a una altra companyia benasquesa, d'Ansil, que com a mínim necessitava d'un ramat de més de 2.300 ovelles. A Grealó es delmaren 648 corders a una companyia ripollesa. A la Torre dels Freres (avui Torre Ribera) es delmaren 646 corders. A Vinatesa es delmaren 918 corders d'una companyia ripollesa. A Almenarilla es delmaren 647 corders a una companyia pallaresa. A Raimat es delmaren 944 corders a una companyia de l'Alta Ribagorça. A Malpartit es delmaren 1.216 corders d'una companyia de Castanesa, Viu de Llevata i Gotarta. A Sucs es delmaren 1.984 corders a una companyia de l'Alta Ribagorça. A Gimennells es delmaren 3.625 corders d'uns altres ribagorçans. A Almacelles, a diverses companyies ribagorçanes i araneses els hi delmaren almenys 4.053 corders. En total, només a través d'aquests 11 termes del Segrià, de gran tradició transhumant, el Capítol de la Catedral, que era el delmador, els mesos d'abril i maig de 1638, hi comptabilitza 18.071 corders i, per tant, una xifra encara superior d'ovelles. Aquesta xifra de corders, és força fiable i no és de les més elevades; només tres anys abans, l'hivern de 1634-1635, el Capítol, en aquests mateixos termes i amb les mateixes companyies, havia comptat 21.424 corders, per tant l'hivern de 1637-1638 era més aviat dolent.

Si tenim en compte que ens manquen les dades de molts altres termes del voltant de Lleida, alguns tant importants com Vallfogona, Bellvís, Bell-lloc, Tèrmens, Almenar, Altorricó etc., possiblement podríem pensar que la transhumància pirinenca portava cada hivern a la regió més prospera de la ciutat de

71. De la mateixa manera que al llarg del segle XX i, potser, vers finals del XIX transhumaran exclusivament vers les zones vitícoles del Llenguadoc, on les possibilitats de negoci i les condicions de les pastures eren molt avantatjoses. Direcció de transhumància que al segle XX també acabaran seguint els ramaders andorrans (vegeu Ros, 2005, especialment els capítols 5, 6 i 7).

72. A partir de dades extretes de la sèrie sobre *Pabordies* de l'ACL

Lleida més de 100.000 ovelles, que a partir de primers de gener començaven a parir i criar una xifra un xic inferior de corders. Només al terme de Lleida hi havia al llarg de l'any uns 12.000 caps de bestiar més. El volum de negoci i de moviment de diners que podem imaginar a partir d'aquestes xifres de bestiar, és molt important; per exemple aquest mateix any, l'administració de Carnisseries de la Paeria compra ovelles a practicament una lliura per cap (20 sous), els corders aquell any es pagaven a una mica més de mitja lliura (entre 10 i 13 sous), i els moltons a més de lliura i mitja (entre 30 i 38 sous).

A banda del valor monetari del bestiar que baixava, també podem observar quan costava, l'hivern de 1637-1638, un dels termes, Montagut⁷³. Aquest terme, propietat del Capítol de la Catedral, estava llogat de feia anys per la companyia capitanejada per Sebastià Portaspana i Pere Anton Castan d'Ansils (vall de Benasc), en la que també devien participar com a mínim uns altres dos ramaders, Miquel Castan i Antoni Anglada. El contracte d'arrendament, signat a Lleida el 2 de maig de 1633, tenia una vigència de quatre anys, de Santes Creus de maig de 1634 a Santes Creus de maig de 1638, per tant s'havia signat amb un any d'antelació i l'hivern de 1637-1638 era l'últim de vigència del contracte; els ramaders van pagar en total 3.320 lliures, 830 anuals. Si tenim en compte que aquell hivern els delmers hi van trobar 2.027 corders, que anaven a 11 sous per cap, aquell any el cost del lloguer del terme s'endua més de la meitat dels corders, pràcticament 1.509 corders. Cal tenir en compte però, que la producció d'aquell any va ser força baixa (per exemple el mes de maig de 1635 els delmers hi havien comptat 2.735 corders), i també cal tenir en compte que el mercat de carn era sobretot de moltons (per tant els ramaders els acostumaven a vendre quan ja tenien dos anys i havien triplicat el seu valor), i que dels ramats s'extreien molts altres productes de gran valor comercial, com la llana (amb el valor de la qual pràcticament es podia pagar el terme) i la pell.

A inicis del segle XVI les carnisseries de Lleida, de la Paeria i del Capítol, s'arrendaven també als ramaders transhumants, que així podien vendre la seva producció de carn, sobretot moltons, directament a la ciutat. Aquest negoci suposem que devia ser molt profitós, tant que ben aviat la Paeria creà, vers l'any 1520, la Prohomenia de Carnisseries per tal de gestionar directament aquests establiments. A partir de llavors aquesta "comissió municipal" assumirà la gestió del subministrament de carn a la ciutat, ocupant-se de comprar bestiar (sobretot moltons), de formar-ne un ramat amb pastors propis, per tal de disposar tot l'any de moltons, i de l'escorxador i els seus treballadors. Gradualment però, aquesta Prohomenia, gràcies al seu poder econòmic, anirà assumint altres funcions, gairebé més enllà del municipi, demostrant un cop més la gran importància i riquesa generada per l'activitat ramadera a la plana de Lleida.

73. A partir de dades extretes del *Liber arredamentorum*, núm 48, ACL

Bibliografia

Atlas de les viles, ciutats i territoris de Lleida (2001). Lleida: Demarcació de Lleida del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya i Diputació de Lleida.

CARRÈRE, Claude (1977). *Barcelona 1380-1462. Un centre econòmic en època de crisi*. Vol. I, Barcelona: Curial.

LE ROY LADURIE, E. (1981). *Montaillou, aldea occitana de 1294 a 1324*. Madrid: Taurus.

LLADONOSA, Josep (1972). *Història de Lleida*. Vol. I, Lleida, Camps Calmet.

ROS, Ignasi (2001). "El món pastoral pallarès d'abans i després de l'obra de Ramon Violant i Simorra". Dins: VIOLANT SIMORRA, R. *La vida pastoral al Pallars*. Tremp: Garsineu Edicions.

ROS, Ignasi (2002). "De la trashumancia al nomadismo. La evolución de la ganadería trashumante en el Pirineo catalán occidental durante el siglo XX". Dins: CHOCARRO, C.; SANTIVERI, F.; FANLO, R.; BOVET, I.; LLOVERAS, J. (eds.). *Producción de pastos, forrajes y céspedes. Actas de la XLII Reunión Científica de la Sociedad Española para el Estudio de los Pastos*. Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida.

ROS, Ignasi (2005). *La transhumància andorrana al llarg del segle XX*. Barcelona: Alta Fulla.